

ƏDƏBİYYAT

UOT 821.111

Leyla Şərifova
Qərbi Kaspi Universiteti
leylasharifova@yahoo.com

İNGİLİS VƏ İNGİLİSDİLLİ ƏDƏBİYYATŞÜNASLIQDA "AVESTA" DOKTRİNASI, TARİXİ GERÇƏKLİK VƏ HİPOTEZALARA DAİR

Açar sözlər: "Avesta", zərdüştilərin dini inancı, Edvard Qrənvil Braun, Zərdüşti atasəpərətlik məbədi

Key words: "Avesta", Zoroastrian religion, Edward Granville Browne, Zoroastrian fire temple

Ключевые слова: "Авеста", зороастрийская религия, Эдвард Гранвилл Браун, зороастрийский храм огня.

Həm Ceyms Darmesteterin, həm də Yuli Oppertin araşdırmaları bazasında "Avesta" dilinin Midiya dili və bu dilin daha çox turanlılara aid olduğu versiyasının dürüstlüyünü qəbul etməyə çalışan Edvard Q. Braun yunan filosofu Herodotun qeyd etdiyi "Midiyanın altı tayfası"ndan biri olan ariyanlaşdırılmış Turan adının bu arealda mühüm yer tutduğunu diqqətə çatdırmışdır.

Əslində şərqşünas alim İrannın müxtəlif yerlərində danışılan dialektlərin ciddi şəkildə öyrənilməsi ilə əlaqədar öz doktrinasını irəli sürərək maqların (Magians or Magush) Midiya tayfasından olan Zərdüştün müasir Azərbaycanla sıx bağlılığına körpü salır [7, s.35].

Edvard Braunun dördcildlik monoqrafiyasının I cildində "Avesta" probleminin diqqətlə öyrənilib tədqiq edilməsi, hər şeydən əvvəl, onun ingilis şərqşünası Meri Boys kimi İranda bir il müddətində (onların hər ikisi bu ölkədə bir il müddətində olmuşlar) qalması ilə əlaqələndirilir. İngilis alimləri zərdüşti ailələrinin qonağı kimi zərdüştilərdən müəyyən məsələləri dəqiqləşdirib kitab səhifələrinə gətirmişlər [8]. Prof. Almut Hintze "Nekroloq: Nora Yelizaveta Meri Boys" adlı əsəsində xanım alimin 1963-cü ildə professor vəzifəsinə təyin olunduqdan sonra İranda bir il Zərdüşti ailələrinin evində qonaq qalıb

zərdüştilərin dini inancını diqqətlə öyrənməyə çalışdığını, Kirmanda, Yəzddə, ələlxüsüs Şərifabad kəndində qaldığını, zərdüştiliyin tarixinə və bu dinə dair öz interpretasiyasını hazırladığını [9, s.143] qeyd edir.

İstər Qərb, istərsə də Şərq ədəbiyyatşünaslığında ədəbiyyat məsələlərinin öyrənilib tədqiq edilməsində araşdırmalarda qarşıya qoyulan əsas məqsədlərdən biri fakt, mənbə, məxəzlər bazasında bu və ya digər problemin mümkün qədər dürtüst tarixilik prinsipləri ilə gündəmə gətirilib onun əsas elementlərinin müəyyənləşdirilməsidir. Bu zəmində Qərb, o cümlədən ingilis şərqşünaslarının ədəbiyyat məsələlərinin öyrənilməsində Şərq ölkələrində olarkən ədəbiyyatın, mədəniyyətin canlı daşıyıcıları olan xalqın bu və ya digər məxsusi ruhani məkanlarını ziyarət etmişdir. Hətta bir müddət onlarla qaynayıb qarışan araşdırıcılar tədqiq etdiyi problemin mahiyyətinin dərin qatlarına elməyə çalışmışlar.

İranda ayrı-ayrı vaxtlarda belə bir missiyanı həyata keçirən hər iki şərqşünas alimin – Edvard Qrənvil Braunun və Meri Boysun xatirəsinə Tehranda küçə adlarının verilməsi onların İran mədəniyyətinin və ədəbiyyatının, ələlxüsüs "Avesta" probleminin diqqət və həssaslıqla araşdırıldığı müəhüm rəndən və əhəmiyyətindən xəbər verir.

Azərbaycan ədəbi-elmi auditoriyasında Zərdüştün Azərbaycan xalqının yetirməsi kimi tanınmasını əmin etməyə çalışan bir sıra Qərb, o cümlədən ingilis-amerikan ədəbiyyatşünaslığının mütəxəssis alimlərinin yaradıcılığında bizi daha çox özünə çəkən məsələlərdən biri də onların öz ədəbiyyat tarixi ilə paralelləri aparmasıdır.

Qədim Midiyanın ədəbi-mədəni həyatında "Avesta"nın rolu danılmazdır və bu gerçəklik haqqında Qərb, ingilis şərqşünaslığında təqdim və təhlil edilən materiallara keçməzdən əvvəl ədəbi tariximizə qısa ekskurs etməyi məqsədəuyğun hesab edirik. Midiya etnoniminin "torpaq, vətən" mənasını özündə ehtiva etdiyini, hətta Həmədan şəhərinin etnonimində belə "mada" sözünün özüne yer aldığı ingilis şərqşünaslarından biri Edvard Qrənvil Braun da etiraf etmişdir. Milli tariximizin yaddaşında unudulmazlıq möhürünü vuran Atropatənanın (Azərbaycanın) əhalisi ilə vahidlik əmsalını yaran Midiyanın Azərbaycan türklərinin etnogenezində mühüm iz qoyduğu isə tarixi gerçəklikdir. Azərbaycan Ensiklopediyasının "Midiya əfsanələri" adlı annotasiyasında onların yarım tarixi əfsanələr olduğu Herodotun "Tarix" kitabının örnək materialları bazasında diqqətə çatdırılır: "Onların içərisində "Astiaq" və "Tomiris" əfsanələri xüsusi yer tutur. "Astiaq"da Midiya dövlətinin süqutu ilə əlaqədar hadisələr, "Tomiris"də cəsur hökmdar qadın Tomirisin vətəni fədakarlıqla müdafiə etməsi təsvir olunur. Mənşəyi tarixi hadisələrdən götürülsə də, bu əfsanələr yazıya alındığı dövrdə artıq xalqın

bədi təfəkkür süzgəcindən keçərək cilalanmış, dolğun süjet xəttinə malik ədəbi əsər səviyyəsinə yüksəlmişdir" [5, s.549].

Tarixi gerçəkliyin Herodotun "Tarix" kitabından və onlarca tarixçi və filosof alimlərin əsərlərindən gələn yarım tarixi faktların reallaşması yolunda zehnin, əqlin faktlara söykənən mühakimələri həmin tarixin və onun ədəbiyyatının rekonstruksiyasına yeni imkanlar açır.

Edvard Qrənvil Braunun midiyalılarla farslar arasında bir növ antoqonizm, müzakirələrə çevrilmiş spektrində gəldiyi nəticənin mətnaltı mənasına eyham vurub onu Britaniyanın tarixində unudulmayan kral Edvard dövründə şotlandlarla ingilislər arasında mövcud antoqonizmin [7, s.33] ümumi konturları kimi müqayisə müstəvisinə gətirməsi təsadüfi deyildir.

Britaniya tarixinin ayrı-ayrı inkişaf mərhələlərində, xüsusilə eramızın 410-cu ilindən 449-cu ilədək anqlo-sakson tayfalarının Britaniyanı zəbt edərək bu ölkədə İngiltərə kimi "yeni" bir hakimiyyətə sahib durması Britaniya adalarının qədim sakinləri olan şotland, irland və uelsləri təzyiqlik və mərhumiyyətlərin məngənəsinə salması tarixin unudulmaz səhifələrindən birinə çevrilmişdir. Xüsusilə şotlandlarla ingilislər arasında antoqonizmin tarixi örnəklərindən çıxış etsək, öz suverenliyi uğrunda həmişə mübarizə aparən şotland xalqının keşməkeşli mübarizə yolunda, xüsusilə XII – XIV əsrlərdə ingilis krallarından I Edvard (1272-1307), II Edvard (1307-1327), eləcə də taxt-taca sahib olan oğlu III Edvard (1327-cü ildə də Berkeley qəsriində zindana salınmış və orada qətlə yetirilmişdir) şotlandların suverenlik mübarizəsinə amansızlıqla yatarsalar da, onların mübarizlik əzmini qıra bilməmişlər.

Edvard Braunun midiyalıları şotland, farsları ingilis kimi təqdim edib onların antoqonizmini görə bilməsi araşdırıcının regional hadisələrə həssaslığının və realist mövqeyinin təzahürü kimi qiymətləndirilməlidir. Lakin belə bir faktı da unutmamaq olmur ki, ingilislər uzun zaman kəsiyində Birləşmiş Krallıqda şotland, irland, uels ədəbiyyatını İngilis ədəbiyyatı adında birləşdirsə də, ötən əsrin 50-ci illərindən başlayaraq ədəbi dövriyyədə və Universitetlərdə həm ingilis, həm də Britaniya ədəbiyyatı ayrılıqda müstəqil ədəbiyyat statusunu bərpa etmiş və indi də milli kimliklə fəaliyyətini davam etdirir. Demək olar ki, ədəbiyyat tarixində Britaniyada şotlandın, irlandın, uelslinin qədim ədəbiyyat nümunələri də onların milli kimlik göstəriciləri ilə dünya oxucusuna təqdim edilir.

Edvard Braunun "Avesta" ilə əlaqədar təhlil materialında diqqəti çəkən məqamlardan biri də onun fars dilinin, şifahi və yazılı ədəbiyyat ənənələrinin təşəkkülü və mərhələlərinə dair dövrəşmə sistemini müəyyənləşdirəndir. Dövrəşmənin üç mərhələsi aşağıdakı kimidir:

İngilis və ingilisdilli ədəbiyyatşünaslıqda "Avesta" doktrinası, tarixi gerçəklik və hipotezələri dair

1. Əhəmənilər dövrü (eramızdan əvvəl 550-330-cu illər)
2. Sasanilər dövrü (eramızın 226-652-ci illər)
3. Məhəmmədi (Məhəmməd Peyğəmbər) dövrü (təxminən 900-cü ildən müasir günlərə qədər) [7, s.7-8].

Belə bir dövrəşmənin bir sıra elmi və ensiklopedik ədəbiyyatlardakı təsnifatla üst-üstə düşməsi Edvard Braunun bir alim kimi dil və ədəbiyyat məsələlərinə əsaslı mənbə mövqeyindən yanaşdığına dəlilətdir.

"Avesta" problemi kimi araşdırılan "Avesta" abidəsinin hansı dildə yazılması bərdə geniş debatların ümumiləşdirilməsini yazan Edvard Braunun aparılan araşdırmalar sırasında Ceyms Darmesteterin "Avesta"-nın dili bərdə filoloji aydınlığın nəticəsi kimi onun mühakiməsinə dayaq olaraq yazdığı ki: "... *"Avesta"-nın dili midiyalıların dilidir*" [7, s.26].

Ceyms Darmesteterin ortaya atdığı problemin həllində Zərdüşt "Avesta"-sına məxsus doktrinanın hansı ölkəyə məxsusluğuna dair hipotezasında onun daha çox Atropatənaya (Azərbaycana) şamil edilməsi gölişi gözəl söz deyil, sadəcə olaraq həqiqətin müəyyənləşdirilməsi yolunda tədqiqatçıları ciddi düşündürəcək tarixi və ədəbi faktıdır. Edvard Braunun qısa icmalında verilən həmin mühakimədə qeyd olunur ki, "...*mağların Midiya tayfasından olan Zərdüşt öz doktrinasını Atropatənadan (Azərbaycandan) gətirmişdir...*" [7, s.28].

Bu mühakimənin işığında Azərbaycanın müqəddir ədib və alimlərinin biri olan Yusif Vəzir Cəmənzəminlinin "Azərbaycanda Zərdüştü adətləri" nə həsr olunmuş araşdırmasında söylənilənlərin adekvat versiyasını yada salmaq istərdik. Ədib yazırdı: "*İran mədəniyyətini Midiya və bilxassə Azərbaycan yaratmış və Midiya səltənətinin münqəriz olduğda bu mədəniyyət zərdüştiliklə bərabər İrana keçmiş və əsrlərcə pars səltənəti ilə yan-yanə azərilər (muğlar) məmləkətin ruhani və mədəni həyatını idarə etmişlər (Müəllif elə buradaca izahat qeydində göstərmişdir ki, muğların vəzifəsi atəşin bəqası olduğu üçün onlara "Azərban" deyərildilər. Cəmi "Azərbangan" dir ki, ərəblər "Azərbaycan" şəklində salmışlar*" [3, s.84].

Yalnız Yusif Vəzir Cəmənzəminlinin deyil, bir sıra Qərb, o cümlədən ingilis-amerikan ədəbiyyatşünaslarının Zərdüştün tarixi şəxsiyyət kimi mağların Midiya tayfasının yetirməsi olduğu, eləcə də "Avesta" doktrinasının Midiyada, Azərbaycanda yaranıb Şərqdə yayılması kimi nəticələr ümumdünya ədəbi-fəlsəfi fikri tərfindən tam qəbul edilməsə də, "Avesta"-nın məzmun-mündəricəsində ifadəsini tapmış elementlər söylənilən mühakimələrin gerçəkliyini təmin etmək üçün tutarlı dəlil-sübutlar olaraq qalır.

Qeyd edək ki, ingilis ədəbiyyatşünaslığında Edvard Braunun İran dövrünün ən möhtəşəm dövrlərindən biri olan Əhəmənilər dövründə I Dəranun padşahlıq (eramızdan əvvəl 522-486-cı illər) zamanında yazılan "Bisütun ki-

təbasi"ndə belə diqqəti çəkən məqamlardan biri elə I Daranın dili ilə verilən mətnlərin ingilis dilinə tərcümələrdə əksini tapmışdır. Beləliklə, maqlar haqqında deyilənlər "Avesta" mətnlərinin milli identifikasiyası haqqında müəyyən təsəvvür yaradır. Ədəbiyyatşünas Şahin Xəlilli həmin mətnlərin ingilis dilindən Azərbaycan dilinə tərcüməsini aşağıdakı kimi təqdim etmişdir: "Padşah Dara söyləyir ki: *Həm elə bir insan, istər fars olsun, istərsə də midiyalı, bizim bu elatda elə bir insan yoxdur ki, bu maqlı Qaumatanın padşahlığını əlindən qopara bilsin; camaat ondan ehtiyat edirdi. Bardı onu əvvəlcədən tanıyan çox-çox adamları cəhənnəmə vasilə eləmişdi: onu tanıdıqlarına görə həmin adamları öldürmüşdü, "ona görə ki, onlar mənim Kirin oğlu Bardı olmağımı öyrəniş bilərlər". Mən gələndə qədər heç kəs maqlı Qaumatayla bağlı bir-cə kəlmə belə kəsməyə cürət etmirdi. Sonra mən Ahuramazdanı köməyə çağırdım: Ahuramazda kömək əlini mənə uzatdı: Bağayadış (sentyabr) ayının onuncu günündə məhz həmin gün mən bir neçə adamla həmin o maqlı Qaumatanı və onun tərəfdarlarının başbələnələrini öldürdüm. Midiyada Nikaya adlı ərazidə Kikatanvatiş adında bir qala vardır. Bax orda mən onu qanına qaltan elədim, padşahlığını ələ keçirdim; Ahuramazdanın mərhəməti sayəsində padşah oldum; Ahuramazda padşahlığı mənə etibar etdi" [4, s.93].*

Bu da tarixi gerçəklikdir ki, Bisütun yazısında qədim fars dilində Qam Atanın adı Qaumata şəklində oxunmaqdadır. Tarixi mənbələrdə Qam Atanın şahzadə Bardiya adı ilə üsyan qaldırdığı məlumdur. Beləliklə, Qam Atanın üsyan edərək Əhəmənilər sülaləsinin hakimiyyətini devirməsi və bu hakimiyyətin isə cəmi yeddi ay çəkməsi Qam Atanı qətlə yetirən yeddi fars arasında Daranın da olduğu, onun məkrli şəxsiyyəti barədə yunan tarixçisi Herodot da müəyyən aydınlıq yaratmışdır.

Edvard Braun Qaumatanın (Qam Atanın) şəhərində – Rey şəhərində ələ keçirilib zindana salındığını, nəhayət çarxıya çəkildiyini yazır. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, midiyalıların farslara qarşı üsyana qalxması öz suverenliyi uğrunda mübarizəsi Edvard Braunun qeyd etdiyi kimi, şotlandlarla ingilislərin antoqonizmini xatırladır [7, s.32-33].

Şam, qam inancına təcəvüzün tarixi gerçəkliyi göz qabağındadır. Eləcə də mağ, muğ və Zərdüştilik tarixinin yaddaşında midiyalıların kimliyi haqqında yaratdığı təsəvvürün ingilis ədəbiyyatşünaslığında görüntüləri də Azərbaycanın tarixi keçmişini və onun "Avesta" kimi monumental kitabının dünya ədəbiyyatı və dini zirvələrindən birinə ucalan mənəvi sərvətinin canlı mücəssəməsi olduğu şübhələrinə son qoyulmasını elmi araşdırmalar bir daha sübut edir. Lakin ingilis-amerikan sənət abidəsinin özəllikləri və Azərbaycan xalqının ideya-ruhani və mənəvi zənginlikləri haqqında müəyyən

sosial-siyasi müdaxilə və təhriflərin aradan qaldırılmasına, istinadların aydınlaşdırılmasına yeni cəhdlərin edilməsi labüddür.

"Avesta" Midiya (Azərbaycan) mədəniyyətinin zirvəsidir, midiyalılar (azərbaycanlılar) Şumerin (Sümerin) davamıdır. "Avesta"nı Zərdüşt yaratdı – Şumer (Sümer) ənənələri əsasında; şumerlər (sümerlər) – turanlılar, türklərdir; Nəsimilər, Füzulilər Zərdüşt bulduğundan su içiblər; odlanlılar, odda yanılıblar, işıqlanıblar, işıqlandırılıblar" [1, s.3] yazan mərhum Asif Ata "Avesta"nı Əhriməno qarşı Hürmüzd (Ahura Mazda) işığıdır" deyər milli mədəniyyət, ədəbiyyat ocağımız başlanğıcına yüksək dəyər vermişdir.

Zərdüştiliyin müqəddəs "Avesta" kitabları külliyyatına daxil olan "Yaştlar"ın Azərbaycan dilinə tərcüməsi 2017-ci ildə Xanlar Həmid tərəfindən çap edilmişdir. Rus şərqşünası və mütərcimi, prof. İ.M.Steblin-Komenskinin tərcüməsi əsasında tam şəkildə Azərbaycan auditoriyasına təqdimi müəyyən özəllikləri ilə diqqəti çəkir. Xanlar Həmidin "Giriş əvəzi" adlı mətnində "Avesta"nın tarixinə dair bəzi məqamlara aydınlıq gətirilməsi, xüsusilə ingilis şərqşünası Meri Boysun Zərdüştin yaşam dövrünün eramızdan əvvəl XV-XII əsrlərə aid edərək onun yaratdığı dinin bəşər tarixində bir era kimi tanınmasını göstərərək "Avesta" ilə Azərbaycan mədəniyyəti və ədəbiyyatının ən ilkin və zəngin səhifələrinin yazıldığını ortaya atmışdır.

Oxucu yaddaşına həkk olan Zərdüştin yaşam dövrünün Meri Boys tərəfindən eramızdan əvvəl XV-XII əsrlərə aid edilməsi ingilis şərqşünasının 1979-cu ildə Londonda nəşr etdirdiyi "Zərdüştilər. Onların dini inancları və təcrübələri" adlı kitabının I fəslinin ilk səhifələrində Zərdüştin Daş dövründən Bürünc dövrünə keçidində, yəqin ki, eramızdan əvvəl 1700-1500-ci illər arasında həyatının çiçəklənməsi dövrünü yaşadığı hipotezası [6, s.2] tarixi gerçəkliyə uyğun gəlmədiyi söylənilir. Beləliklə, hər hansı müəllifin tarixi inərhələ, yaxud elmi mənbə istinadlarının düzgün və yüz dəfə ölçülüb-biçilmiş variantının elmi arealın oxucularına təqdimatı nəinki vacib və əhəmiyyətli, eyni zamanda mühakimənin hipoteza olması belə elmi auditoriyada çəqinliyin yaranmasına səbəb olur.

"Mən illər boyu sifahi şəkilə dildən-dilə keçərək bir şeir toplusu kimi, şübhəsiz, bəşər tarixinin erkən dövrlərində yaranan ən möhtəşəm sənət abidəsi" [2, s.6] olduğunu yazan alim-mütərcim Xanlar Həmidin yeni tərcüməsi avestaşünaslıqda mütəxəssislərin və oxucuların da böyük marağına səbəb olmuşdur.

İngilis dilində yazılmış, yaxud ingilis dilinə tərcümə edilmiş ədəbi es-sələrin, memuarların da "Avesta" ilə bilavasitə müəyyən məqamlar barəsində fikir və mühakimələrə diqqət yetirməyi məqsədəuyğun hesab edirik. Qeyd edək ki, hind alimi Ervad Şəms-Ül-Üləmə doktor Ser Civanci Cəm-

şedci Modi (Ervad Shams – Ul – Ulama Dr.Sir Jivanji Jamshedji Modi, 1854-1933) sentyabr 1925-ci il tarixdə baş tutmuş səyahətlərini "Bombeydən kənarda İran, Azərbaycan, Bakı səfərlərim" ("My Travels Outside Bombay İran, Azerbaijan, Baku") adlı memuarlarını Hind-Avropa dil ailəsinə mənsub olan qucarat dilində yazıb 1926-cı ildə kitab şəklində nəşr etdirmişdir. Alim dünyanın bir çox sülaləri dövründə Avropadan Çinə, Hindistana qədər geniş ərzazilərdə və ölkələrdə özünə möhkəm yer qazanmış "Avesta" kitabının, Zərdüştilik sivilizasiyasının izlərini öyrəni b araşdırmaq məqsədi ilə İranda, Azərbaycanda olduğu müddətdə tarixi düşüncələrini və xatirələrini qələmə almışdır. Kitaba daxil olan Azərbaycanda zərdüştiliklə bağlı mətnləri Belorusiyanın Minsk şəhərindən olan, yaxın dostu Cəmşid Zartoştinin tövsiyəsi ilə həmin kitabdakı 266-276 səhifələrdəki materialları ingilis dilinə tərcümə etmişdir. Bu mətnin tərcüməsi 18 iyun 2004-cü ildə mütərcim Soli Dastur tərəfindən yerinə yetirilmişdir.

Tərcümə Rusiya Zərdüştilik web-site-in mütəxəssisi Fərrux Coratın əlavə, lakin diqqəti çəkən məlumatı ilə təqdim edilmişdir. O yazır: "*Doktor C.C.Modi yanlış olaraq yazır ki, Atəşgah kimi tanınan Atəş məbədi (Bakının yaxınlığında yerləşən Suraxanı qəsəbəsində) ən qədim hindu Atəş məbədidir... Suraxanıdakı Zərdüşti atəşpərəstlik məbədinin erkən adının qeyd olunması Sasanilər dövrünə məxsusdur... 1683-cü ildə alman səyyahı Kaempfer Bakıda olmuşdur. O qeyd edirdi ki, Suraxanıda Hindistana mühacir olan qədim iranlıların türəmələri tərəfindən sevib sitayiş etdiyi yerin altı qatından yeddi sayda alov açılmışdır. Sonralar Atəşgah hindlilər tərəfindən öz məqsədləri – ibadət üçün restavrasiya olunmuşdur*" [10].

Dr.Civanci Cəmşedci Modinin ingilis dilinə tərcümə olunmuş mətnlərində Suraxanı qəsəbəsinin tarixinə dair elmi məlumat və mühakimələr açıqlanmışdır. Müəllifin fikrincə bu toponimin – Suraxanı sözünün etimologiyasının tarixən Şöləxana sözü ilə əlaqələndirilməsi daha düzgündür.

"Avesta" və onun mifoloji ənənələri kimi ədəbiyyatşünaslıqda diqqəti çəkən məqamlardan biri, əsasən tarixi gerçəkliyin zaman-zaman tarixin yaddaşına köçən, xatırlanan örnəkləridir.

Dr.Modinin qeyd edilən dövrün – 18 sentyabr 1925-ci il tarixdə keçmiş SSRİ məkanının paytaxt şəhəri Moskvada Lenin muzeyində SSRİ-nin tərkibində olan müttəfiq respublikaların hər birinin spesifik keçmiş tarixini təənnüm edən bütöv şəkildə heykəllərin kolleksiyaları nümayiş etdirilmiş. Bakıdakı Atəşgaha aid keçmiş zamanlara aid edilən heykəllərin nümayiş Dr.Modinin daha çox diqqətini çəkmişdir. Həmin heykəllər ekspozisiyasında onun qalanmış ocağın ətrafında ayaqları ilə bardaş qurub oturmuş adamlar

əkə olunmuşdur. Məbədin giriş qapısından bir neçə adam musiqinin müşayiəti ilə içəri daxil olur. Onların alnında üç qırmızı rəngli xal vardır. Adamların bəzisi isə həsir toxumaqla məşğuldur. Həmin heykəllərin ekspozisiyasının üzərində rus dilində yazılmış lövhədə onların hindlilər olduğu göstərilir. Heykəllər güşəsinin nəzarətçisi rus xanımının doktor Modiyə ingilis dilinə tərcümə edib təqdim etdiyi kağız üzərindəki mətni maraqla doğurur:

"*Bakının yaxınlığındakı yerin altından alov (nafta) çıxan Suraxanı və Əmircan (amma ingilis transformasiyasında bu kəndlərin adları "Sourat-shaanaa" və "Emidjan" kimi verilmişdir) kəndlərində Hindistandan köçüb gələn hindlilər məskunlaşmışdı. Onlar məbədin inşa etmişdilər və illər uzunu burada oda sitayiş edirdilər. Onlar bax orada yaşayırdılar, lakin indi onlar Bakıdan köçmüşlər. Söyləyirlər ki, illərlə öncə onlar kiçik otaqlarda yaşayıb çörək pulunu qazanırdılar. Onlar özləri üçün zürəmilər də düzəlmişdi. Onlar farslar (parsilər) deyildilər, Zaratuştraya səcdə edən kəbrlər idi*".

İlk baxışdan Sovet dönməndə Lenin muzeyi kimi siyasi mərkəz salonnunda azərbaycanlıların – kəbrlərin ənənələrinə, inanclarına məxsus heykəllər ekspozisiyasının nümayiş etdirilməsi əslində siyasi məna daşımada da, Azərbaycandan Hindistana, sonra yenidən Hindistandan Azərbaycana mühacirlik edən atəşpərəst kəbrlərin keçdiyi həyat yolunun ümumi mənzərəsində unudulmazlığın heykəllərə çevrilməsi isə tarixi gerçəklik barədə müəyyən söz deyir.

Doktor Modi Bakıda olduğu günlərdə 1922-1929-cu illərdə Azərbaycan Respublikası MİK-in sədri Səmədəğa Ağamalıoğlu ilə görüşündə Suraxanıdakı Atəşgahın Zərdüştilərin ənənələrini yaşadan məbədgah kimi qorunub saxlanılmasının əhəmiyyətli və vacib olduğunu söyləmişdir.

Hind alimi Modinin ədəbi publisistik memuarlarının özəlliyi ondadır ki, o, əsrlərin doğanağından – daş dövründən Tunc dövrünə keçid mərhələsində təşəkkül tapan "Avesta"-nın və zərdüştiliyin sonrakı inkişaf mərhələlərində, xüsusilə XX əsrin 25-ci illərində tarixə ekskurs olsa da, bu, tarixin hər əsrdə təzələnməyə, vərəqlənməyə, nəsilərlə ötürülməsi vacib və əhəmiyyətli olan ədəbi tarixin yaşamaq haqqını özünə qaytarmağa bir vasitədir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Asif Ata. Qaranlığa qarşı (Elməddin Əlibəyzadənin "Avesta kitabı" əsərinə ön söz). Əlibəyzadə Elməddin. "Avesta" Azərbaycan xalqının mədəniyyət tarixidir. / E.Əlibəyzadə. – Bakı: Yurd NPB, – 2005. – 240 s.
2. Avesta. Seçilmiş himnlər. Rus dilindən tərcümə edən: Xanlar Həmid. Bakı: "Apostroff", – 2017. – 263 s.

3. Çəmənəminli Yusif Vəzir. Azərbaycanca Zərdüşti adətləri. – Çəmənəminli Yusif Vəzir. Əsərləri: [üç cildə]. / – Bakı: "Elm" nəşriyyatı, c.III, – 1977. – s.82-89
4. Xəlilli Şahin. Azərbaycan – ingilis ədəbi əlaqələri (föklor materialları əsasında). Bakı: "Azərbaycan Milli Ensiklopediyası" NPB, – 2002. – 216 s.
5. Midiya əfsanələri. – Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası: [10 cildə]. – Bakı: Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası Baş redaksiyası, –c.VI. – 1982. – s.549
6. Boyce Mary. Zoroastrians. Their Religious Beliefs and Practices. London, Boston and Henley: Routledge and Kegan Paul, – 1979. – 273 p.
7. Browne Edward G. A Year Amongst the Persians. Impressions as to the Life, Character and Thought of the People of Persia, Received During Twelve Month's Residence in That Country in the Years 188-8. Pdf Free
8. Browne, Edward G. A Literary History of Persia: [in 4 volumes]. Volumes I. From the Earliest Times until Firdawsi. / E.G.Browne. – Cambridge: The University Press, – vol. I. – 1969. – 521 p.
9. Hintze Almut. Abituary: Nora Elizabeth Mary Boyce. Printed in the United Kingdom // Bulletin of SOAS 70, – 2007. N 1, – p. 143-149
10. Jorat Farroukh. Additional Information. – Ervad Shams – Ul – Ulama Dr.Sir Jivanji Jamshedji Modi. My Travels Outside Bombay İran, Azerbaijan, Baku. // Avesta – Zoroastrian Archives. J.J.Modi My Travels Outside Bombay. URL: <http://www.avesta.org/modi/baku.htm>

Leyla Sharifova

Summary

THE AVESTA DOCTRINE, HISTORICAL REALITY AND HYPOTHESES IN ENGLISH AND ENGLISH-LANGUAGE LITERATURE

The article is devoted to the study of the "Avesta" doctrine, historical facts and hypotheses in English and English-language literature. It tells the story of two orientologists, Edward Granville Browne and Mary Boyce, who study the "Avesta" carefully and sensitively. British scholars, as guests of Zoroastrian families clarified certain issues from Zoroastrians, clarified the religious beliefs of Zoroastrians and published them as a book.

The article also states that the orientalist Edward Granville Browne puts forward his doctrine in connection with the serious study of dialects spoken in different parts of Iran. His views allow us to say that Zoroaster, a member of the Magians (Maggians or Magush) from the Medes, was closely associated with modern Azerbaijan. In his analysis of the "Avesta", Edward Browne identified a chronological system for the formation and stages of the Persian language, oral and written literary traditions. Such a chronology coincides with the classification in a number of scientific and encyclopedic literatures.

Резюме
ДОКТРИНА «АВЕСТА», ИСТОРИЧЕСКАЯ РЕАЛЬНОСТЬ И ГИПОТЕЗЫ В АНГЛИЙСКОЙ И АНГЛОЯЗЫЧНОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Статья посвящена изучению доктрины «Авесты», исторических фактов и гипотез в английской и англоязычной литературе. В нем рассказывается история двух востоковедов, Эдварда Грэнвилла Брауна и Мэри Бойс, которые внимательно и чутко изучают Авесту. Британские ученые, будучи гостями зороастрийских семей, разъяснили некоторые вопросы зороастрийцев, разъяснили религиозные верования зороастрийцев и опубликовали их в виде книги.

В статье также говорится, что востоковед Эдвард Грэнвилл Браун выдвигает свою доктрину в связи с серьезным изучением диалектов, на которых говорят в разных частях Ирана. Его взгляды позволяют утверждать, что Зороастр, член мидийских магов (Маггиан или Магуш), был тесно связан с современным Азербайджаном. В своем анализе «Авесты» Эдвард Браун определил хронологическую систему формирования и этапов персидского языка, устных и письменных литературных традиций. Такая хронология совпадает с классификацией в ряде научных и энциклопедических литератур.

Rəyçi: fil.e.d., prof. Ş.Xəlilli

Redaksiyaya daxil olma: 27.04.2021

Təkrar işlənməyə göndərilmə: 27.04.2021

Çapa qəbul olunma: 18.05.2021